

DENIJS DILLE

BARTÓK ÉS KODÁLY

Nehéz dolog Bartókról és Kodályról beszélni ilyen igényes hallgatóság előtt, és ezt még megnehezíti számomra, hogy jelen van a kiváló mester maga is, akit ünnepelni itt összejöttünk, és aki maga mondanivalómnak a tárgya.

Valljuk be, kényes dolog egy élőről és egy halottról úgy beszélni, hogy közös szintre hozzuk őket, különösen olyan élőről, aki az öregek legelevenebbike és az elevenek között a legkevésbé öreg, ha szabad ezt a kissé olcsó és felületes antitézist használnom. De remélem, hogy előadásom további menete igazolni fogja merészségemet, és olyan szinten tudok foglalkozni a tárggyal, amelyen ettől a különbségtől elvonatkoztatva beszélhetünk a tényekről, és csak azokról a tényekről, amelyek hatékony valóságát valamennyien láthatjuk.

Bartók és Kodály egyéniségéről, e két egyéniség kapcsolatáról akarok beszélni. El szeretném mondani, milyennek láttam őket, mikor megpróbáltam megérteni, milyen az az ember, az a személyiség, aki műveikben és tevékenységükben megnyilvánul. Nem kétséges, hogy mindezt más oldalról, más kiindulással is meg lehetne közelíteni, és hogy az így nyert kép nem is lehet teljes, de úgy hiszem, hogy ez az a szempont, amelyet legkevésbé ismernek, legkevésbé tanulmányoztak. Azt is be kell vallanom, hogy a dolog még nem eléggé érett; mert ahhoz, hogy ezt komoly tanulmány tárgyává tegyük, sokkal több adatra, több bizonyító anyagra van szükség, rendszeresebb vizsgálatra, a tények mélyebb megértésére, — mielőtt olyan következtetéshez jutnánk, ami kielégíti az anyag követelményeit. Ez a munka egy fiatal kutatóra vár, aki remélem magyar lesz. Mert csakis egyes magyar jellegzetességek és magyar események elmélyült ismerete teszi majd lehetővé azt, hogy a Bartók—Kodály kapcsolat jelentőségét és sokoldalúságát fel lehessen tárni. Csak e tények ismeretében lehet majd fényt deríteni a sajátos problémákra; csak így lehet végérvényesen meghatározni személyiségük és egymáshoz való viszonyuk legbensőbb értékét. Vagyis feltárni alkotó egyéniségük különbségeit, egyéni arculatuk közös és eltérő vonásait, különösen pedig kibogozni azt, hogy ezekben az eltérésekben mi a lényeges, és mi a másodrendű.

Ez az a szép terv, amit egy napon remélhetőleg magyar muzikológus vált majd valóra, történelmi, zenei, irodalmi, lélektani ismeretek vérteté-

ben, — s ez, valljuk be, nem egykönnyen található meg egy emberben. Önök bizonyára megértik, hogy jelen előadásom távolról sem lehet ilyen nagy-igényű, eleget utaltam arra, hogy miért. De azért mégis a nagy vonalak, az erővonalak irányában tudok haladni; remélem, hogy így, valami vázlat —, valami összefoglalás-félét tudok nyújtani, s ez talán lehetővé teszi, hogy fogalmat alkossanak a feldolgozásra váró anyagról. Jól tudom, hogy már akkor is árulást követnék el a végtelenül bonyolult valósággal szemben, ha a problémának pusztán az adatait is, próbálnám összefoglalni. De amikor felvázolom azt, amit erővonalnak nevezek, talán meg tudom jelölni a kutatási irányt, amit itt követni kell, — és ezzel mai ismereteink alapján be is kell érniük.

Amikor Bartók és Kodály kapcsolatát vizsgáljuk, voltaképpen a különbségeket és a rokoni vonásokat keressük. Arra keresünk feleletet, mi az, ami elkülöníti őket, és mi a közös kettőjükben. Minthogy rendkívül individualizálódott és rendkívül jellegzetes személyiségekkel van dolgunk, egészen nyilvánvaló, hogy a különbség az, ami a szembeötlőbb, és így ezzel kell kezdenünk, éspedig kettős céllal. Egyrészt ezen a réven ismerhetjük meg jobban a két nagy ember egyéniségének gazdagságát és azt, amit a kultúrának adtak; másrészt pedig jó alkalom ez arra, hogy félreérthetetlenül állást foglaljunk egy nagyon fontos kérdésben. Le akarjuk szögezni, hogy nem értékelünk, nem mondunk értékítéletet, hanem ténybeli különbségek megállapítására törekszünk. Az a cél vezet, hogy elhatároljunk egymástól két egyéniséget, — a maguk egyedi, egyszeri tulajdonságaival, olykor teljesen eltérő cselekedeteivel, — egyszerőval: definícióra törekszünk, és semmi egyébre.

Ez a szempont — jól tudom — merőben új. Azt sem kívánom elhallgatni, hogy kényes kérdéseket is súrolhat. Mindez pedig azzal a kockázattal jár, hogy félreérthetnek; s ezért talán nem árt még egyszer felhívni a figyelmet fejtegetéseim érvényességi határait. Mindaz, amit mondok, egyedül definícióként érvényes; minden más értelmezés félreértésekhez vezet — kiindulóponttól és célkitűzéseimtől idegen. Céлом — ismétlem — a két személyiség egyénileg legjellemzőbb sajátosságainak kidomborítása, hogy jobban megérthessük jelentőségüket, nagyságukat és tettüket.

Egy ilyen meghatározásban nagyon fontos szerepet játszik az értelem, az értelmi funkciók pontos körülhatárolása, és az érzelmi élet sajátossága. Ebből a tényből kiindulva, meg kell állapítanunk, hogy Bartók intellektusa egészen más természetű, más fajta, mint Kodályé. Bartók intellektusára nem jellemző az a hajszálfinom, tervszerűen elemző gondolkodás, amely Kodály tiszta értelmét jellemzi és amely biztosítja számára gondolatformálásának tisztaságát és határozottságát, megfogalmazásának mértékletes klasszikus könnyedségét. Ezzel szemben Bartók intellektusa maga volt az érzékenység, a szenzibilitás. Olyan szenzibilitás, amit a tudás és megismerés óriási vágya táplált, olyan szenzibilitás, ami a korról még fejlődött, s ami

néha, egy új terület megismerésénél hirtelen bontakozott ki; szenzibilitás, ami egyszersmind leghatalmasabb ösztönzője volt intuíciójának és találékony-ságának. Ha Bartók tevékenysége, sőt általános magatartása némely szempontból rejtélyes lesz számunkra, ennek eredetét és magyarázatát abban a hatásban kell keresnünk, amit ez a szenzibilitás az értelmére gyakorolt. Ez a szenzibilitás más jelenségek és más eltérések kulcsát is megadja. Ez volt a magyarázata fiatalkori túlzó nacionalizmusának, de annak is, hogy hirtelen más felfogásba csapott át, mikor Kodály példája kinyitotta a szemét, és a másik, az igazi hazaszeretet útjának felfedezéséhez vezette — ahhoz, amelynek mély gyökerei vannak a nép lelkében és az évszázadok hagyományjaiban. Kodályt intellektuális állásfoglalása megóvta az ilyen túlzásoktól és tévedésektől, viszont nyilván nem ismerte a tévedésekkel terhes nagyságot, azt a pompás erőtekozlást, azt az érdek nélküli vakmerőséget, amit abban a fiatal lázadó emberben fedezünk fel, aki a Kossuth-szimfóniát írta.

Más európai ország nacionalizmusának láttán, Kodály csaknem kezdettől fogva megtalálta a maga útját: szelleme felmérte századát, és ez lehetővé tette számára, hogy nagy vonalakban megszabja a követendő utat. Bartóknak nem adatott meg az előrelátás: bele kellett ütköznie a következtelenségekbe, a képtelenségekbe, mert szenzibilitása az intuícióját ébreszti fel, és csak ez nyitja meg előtte az igazság és a valóság nagyszerű útját.

Vajon azt akarnók ezzel mondani, hogy Kodály nem volt szenzibilis, vagy túlságosan kevésbé volt az? Ez azt jelentené, hogy nem értjük meg azt az erőt, ami dalaiban feszül, és főleg, hogy nem értjük meg célzásainak erejét, azokat a sajátos, rejtett, és mégis oly sokatmondó utalásokat, amelyeket a Hány János zenéjében, a „Fölszállott a páva” variációiban és a szimfóniában fölfedezhetünk. Valljuk be, hogy sokan, Magyarországon és külföldön egyaránt, nagyon rosszul ismerik Kodályt, mert összetévesztik emberi és zenei értékét magyarságának értékével és az előbbit az utóbbival helyettesítik. Az, aki soha nem remegett meg lényének legmélyén, mikor a Psalmusban a szólista hangján felcsendül: „Istenem uram, kérlek Tégedet”, és a csodálatos mondat, ami ezt követi — hogy csak ezt az egy példát hozzam fel —, aki nem remegett meg, mondom, zenei tudatában is, és nemcsak magyarságában, az nem értette meg Kodályt. Nem értette meg szenzibilitását, ami úgy ömlik, mint egy mély forrás, titkosan és konokul, de milyen valóságosan, zeneileg, és emberien. Az intellektuális ember mindent átható szenzibilitása ez, amely átfogja a racionalizmus goethei csúcsait csakúgy, mint a misztikusok irracionális mélységeit. Kodály számára a *humanum* mindenek előtt a *humanizmus*, Bartóknál a *humanizmus* mindenek előtt a *humanum*.

Kodály megkísérli, hogy világosan meghatározza a maga álláspontját és gondolatait, hogy egy meghatározott kultúra nyelvén fejtse ki mondani-valóját. Bartók viszont megpróbálja, hogy áthatoljon a látszat burkán, a konvenciókon, hogy eljusson azokhoz a mélységekhez, ahol a lét forrásai

fakadtak. Ő nem éri be egyetlen kultúrával, más kultúrákból is merít — mindenből, ami valódi és hiteles — abban az értelemben, ahogyan a primitív civilizációk a valódiságot és hitelességet megőrizték.

Kodály ezzel szemben azt tartja, hogy az, amit a civilizáció ad hozzá az ősihez, éppen a nem-primitív elem, hanem századok kimunkálásának eredménye, ami véglegesen meghatározza egy népnek, egy nemzetnek a szellemét. Arra épít, ami az emberben a differenciált, a civilizált. Bartók viszont, mintha a civilizáció-előtti, a törzsi, a még nem individualizálódott ember elementáris teremtő erejét keresné. Azt mondhatjuk, hogy Kodálnál az emberfaj tapasztalása a terminus ad quem; — ami után Bartók kutat, az a terminus a quo.

Ha ebben az irányban folytatjuk tovább vizsgálódásunkat, megállapíthatjuk, hogy Kodály, ez az absztrakt elme mindig a konkrétum közelében marad, és megengedheti magának, hogy megalkudjék, mert nem téved el. Bartók viszont állandóan a konkrétúra figyel, amit az élet és a természet nyújthat neki, mindent a szenzibilitásán át ítél meg, és olyan merev, hogy az már-már az igazságtalanságot és elvakultságot súrolja. A legkisebb engedményre is képtelen. Mihelyt az előre kijelölt útról a legcsekélyebb mértékben le kell térnie, elveszettnek érzi magát. Mindig minden ellen tiltakozott, amiről úgy érezte, hogy veszélyezteti belső szabadságát, mintha attól félt volna, hogy az már eltorzítja gondolatát. Kodály viszont nem törődött vele, az ő szelleme mindig szabadnak érezte magát, még olyan kényszerhelyzetben is, ami Bartók szemében elviselhetetlennek tűnt volna, vagy legalább is úgy érezte volna, hogy guzsba köti.

Kapcsolatában a néppel, Bartók a maga magyar eszményeit kereste, itt bontakozott ki szabadságszeretete, alapvető pantheizmusa, a primitív ember rögszeretete. S ez vezette azután oda, hogy nem értette meg a modern társadalmat, sőt iszonyodott tőle. Egy különös ellentmondás megtestesülése volt: a végletesen érzékeny individualizmus itt az emberi szolidaritás szolgálatába szegődik, és harcol a nemzeti ügyért.

Kodály viszont ebben a kapcsolatban saját elgondolásait erősítette, de úgy, hogy beleintegrálódott a nemzeti ügybe, sőt bizonyos értelemben azonosította önmagával. Ez nagyságot jelent, de egyszersmind határt is szab. Mégis, ezzel belehelyezkedett az adott valóságba, míg Bartók inkább a múlt vagy jövő felé irányult, mert ez szürreális felfogásának jobban megfelelt. Így teljesen önmaga felé fordult, elmerülve saját legbensőbb lényében, de azért mégis az embert tükrözte vissza, a tiszta emberit. S ami még ennél is lényegesebb, vagyis ami a bartóki mű jelentőségét még jobban kiemeli: utólrétegetlen erővel veti fel azokat a problémákat, amelyek a mai ember érzelmeit és tudatát rendítik meg. Kodály viszont mindent egy külső instanciára koncentrált, amiért felelősnek érezte magát, s ez az instancia: népének lelke. Abban a percben, amikor megértjük zenéjét, szövetségeseivé leszünk, oszto-

zunk felelősségében. Bartók zenéjét hallva részt veszünk elmélkedésében a zene sorsán csakúgy, mint az ember sorsán, akit önmagunkban felfedezünk; ő is kiragad a közönyből, de tökéletesen más célok felé visz. Mindketten felkeltik bennünk a lelkiismeretet, létünket dúlják fel néha: míg Bartóknál ez a lelkiismeret inkább zenei, és a lét mélységesen emberi, Kodálynál mindkettő mindenek előtt nemzeti, a szó legemelkedettebb, legnemesebb értelmében.

Alkotásaikban ezek az eltérések éppen olyan feltűnőek. Nemcsak arról a gyökeres különbségről van szó, ahogyan a folklór elemeit alkalmazzák, feladatukat sem egyformán fogják fel, és művészi magatartásuk is különböző. A bartóki mű valahogyan azt reprezentálja, amit Gide az élet befejezetlen gesztusának nevez; és valóban befejezetlen, nagy kompozícióinak egyéni tökéletessége ellenére, mert könnyű elképzelní a folytatást, a későbbi fejlődést, amit véletlenül megszakított a halál. Kodály viszont teljes minden művében, minden pillanatban beteljesül; fejlődését alig jelöli néhány tisztán külsőséges eltérés: szellemi mondanivalója készen volt, és teljes volt érettsége első megnyilatkozásai óta. Ha figyelmünket a személyiség lélektani és etikai jelenségei felé fordítjuk: Bartóknál a fiatal géniusz tétova lépéseit látjuk, tapogatózó keresését, villámgyors nekilendüléseit, nagy győzelmeit, föl-villanó intuícióját, csúcsoakat és feneketlen mélységeket. Amit viszont Kodálynál látunk, az maga a bölcsesség, a cél tisztán látása; útja biztos és határozott, értelme és viselkedése harmonikus és mértéktartó, s föllehetjük benne az értelem legszebb működését, a hagyományos, örök humanizmust. És ha még jobban figyelünk az emberre, akit műve leleplez: Bartók a lemondás, a szenvedés, mély elmélkedés, lázadás, a közvetett hatás, egyszóval a *magános*; — akinél az elszigeteltség nagyságot jelent, mert magányában érzi a világ-mindenség szívének dobbanását. Kodály a bizodalom, a tisztán látás, a befolyásolni akarás, a közvetlen hatás; egyszóval: a *mester*, — s amikor ezt kimondjuk, átérezzük a szó súlyát: érezzük a felénk áradó méltóságot és tekintélyt.

Hosszan kitérhetnénk még a nemzeti, és a reprezentatív jelleg összehasonlítására, valamint Bartók zenéjének elsősorban instrumentális természetére, szemben Kodály zenéjének alapvetően vokális jellegével. De az idő rövidsége arra kényszerít, hogy áttérjek a rokonsági viszonylatokra, — ezekre is csak röviden fogok utalni. Mert ha az elmélkedés a különbségeket könnyen fel is fedi, a rokonság megállapításához — ebben az esetben legalább is — olyan bizonyítékokra és adatokra van szükség, amelyek jelenleg még hiányoznak; de még ha megvannak is, az anyagot analitikusan kellene tanulmányozni, ami nem éppen könnyű feladat. Én ezt a rokonságot abban a befolyásban látom, amit Kodály Bartókra gyakorolt, és kettőjük közös tevékenységében.

A befolyás kettős volt: Bartók nemcsak zenei kérdésekben kért gyakran tanácsot, nemcsak követte, legalább is kezdetben, Kodály gondolatait és

módszereit a népdal gyűjtésben, de éppen úgy magáévá tette Kodály öltözködési és higiéniai elveit is. A széles karimájú kalap, bizonyos fajta sarú viselése, a malaclopó köpeny ezt a befolyást mutatja, s ugyanígy a torna-gyakorlatok, a napfürdő, — hogy csak a legfontosabbakat említsük —, ugyanabból a forrásból származnak. Talán azt gondolják, hogy ezek nem túlságosan jelentős apróságok, de az, aki mindezt a maga egészében látja, az észreveszi, milyen hatása volt Kodálynak Bartók szellemére. Ez a hatás a barát iránti csodálatból fakadt, akinek ítélete és szellemi arculata legelső találkozásuk óta lenyűgözte. Ha úgy vélik, hogy Bartók zenei elgondolásai határozottan mások, mint Kodályéi, rá kell mutatnom arra, hogy itt nem merülhet fel a befolyás vagy valami hasonló dolog kérdése, inkább kölcsönös támogatásról van szó; ennek előnyeit Kodály annak a lelkesedésnek és propagandának révén érezhette, amit Bartók élete utolsó napjáig érzett, és érdekében kifejtett. Ahogyan a maga részéről Kodály is támogatta Bartókot, főleg az első évek nagyon keserű óráiban, és gyakran írt róla cikkeket, amelyek valóban páratlan tisztánlátásról tanúskodnak. Egyszer Kodály megemlítette, hogy kezdetben kölcsönösen bírálták egymás népdalgyűjtési eredményeit; bizonyos, hogy mindkettőjüknek nagyon fontos volt, hogyan vélekedik, vagy vélekednék munkájáról a másik. Nyilvánvaló, hogy a befolyásolás kérdésében óvatosnak kell lennünk, még akkor is, ha elég, sőt ha bőséges értesülés áll majd a rendelkezésünkre. Mindazt a különböző morális, intellektuális, esztétikai, tudományos és zenei problémát, amit az anyag, jelen ismereteink alapján, fölvet, ma még csak nem is láthatjuk világosan.

Ha rátérünk az együttműködés kérdésére, akkor érünk viszonyuk éppen legcsodálatosabb, legmeghatóbb pontjához: egyetértésükhöz mind emberi, mind tudományos és zenei szempontból. Mert nem csupán népük dicsősége voltak, amennyiben egyénenként olyan remekműveket alkottak, amellyel Magyarországot a nagy zenei nemzetek sorába emelték, de a magyar zenei kultúra nagy forradalmát is ők hajtották végre. Nem vagyok illetékes abban, hogy ennek tényezőit elemezzem. Először, mert csak magyar ember foghatja át ezeket a történelmi és kulturális problémákat a maguk bonyolultságában; továbbá, mert ezt a kérdést nem is lehet egy előadás folyamán, néhány perc alatt megtárgyalni. De egy szempillantás alatt megállapíthatjuk, hogy noha Bartók inkább nemzetközi viszonylatban ismertette meg a magyar zenét, Kodály pedig inkább nemzeti és pedagógiai területen működött, mégis állandóan válllvetve dolgoztak. Ugyanarra az eszményre törekedve, egymást kiegészítve, egészen ritka kölcsönös megértéssel, páratlan kitartással és nem mindennapi géniusszal törve a cél felé. Egyéniségük különböző hatásának interferenciájából jött létre az az alap, amire lassan, de biztosan kirajzolódott valami, amit a mai magyar zenekultúrának tekinthetünk. Ez a kultúra évszázados álomból életre keltett, mégis egészen új tünemény, mert ellenállhatatlan lendületük, géniuszuk gyökeresen átgyúrta, átformálta: hagio-

mányokból táplálkozó kultúra, és mégis merőben új, független, realista, és a jövővel terhes. A jelenség páratlan az európai műveltség történelmében, s ennek fontosságát sohasem lehet eléggé hangsúlyozni, mert ez a kultúra nem vezet önbálványozáshoz, sem sovíniszta maradisághoz. Valóban, kiindulási pontja a tiszta öntudat, és kitérülés a szellemi gazdagodás minden lehetősége felé; az eredmény: a szellem univerzalizmusa minden nagy kultúra ismertető jegye.

Itt befejezhetném előadásomat. De a körülmények rám rójják a feladatot, hogy közvetlenül Önhöz intézzem szavaimat, kedves Mester. Ott, ahol Ön van, mindég ott érzem Bartókot; és ebben a percben ő bizonyára mondana valamit, ami kifejezné azt a két érzést, ami az egész nemzetből és az egész zenei világból Ön felé árad, mert ezekben a napokban az egész zenei világ Ön felé fordítja tekintetét. Az érzéseket mindnyájan érezzük, pontosan rácsendülnek arra a két tendenciára, amelyek erővonalai egész életének, egész munkásságának, — rácsendülnek azokra a tendenciákra, amelyekről az Ön szerénysége sohasem szólt: a mi hálánkról és csodálatunkról van szó.

Hála a vigaszért, amit az Ön zenéje ad, — nekünk egyéni lelkeknek csak úgy, mint a nemzet lelkének, amint azt olyan szépen fejezte ki Ön saját maga a Psalmus befejezésében: „keserűségben vigasztalásért.”

Csodálatunkat ennek az életnek egésze iránt, a tettek és a mű iránt — ez a második érzésünk —, amit a magyar zenei kultúra monumentumának építésére áldoz. Mint Mózes próféta, Ön is elvezeti népét az ígért földjére: Ön 80 évének magasságából nézhet az eljövendő századok elébe, és bizvást elmondhatja: non confundar in aeternum.